

Na veertig Daren.

TOESPRAAK

BIJ DE HERVATTING ZIJNER LESSEN

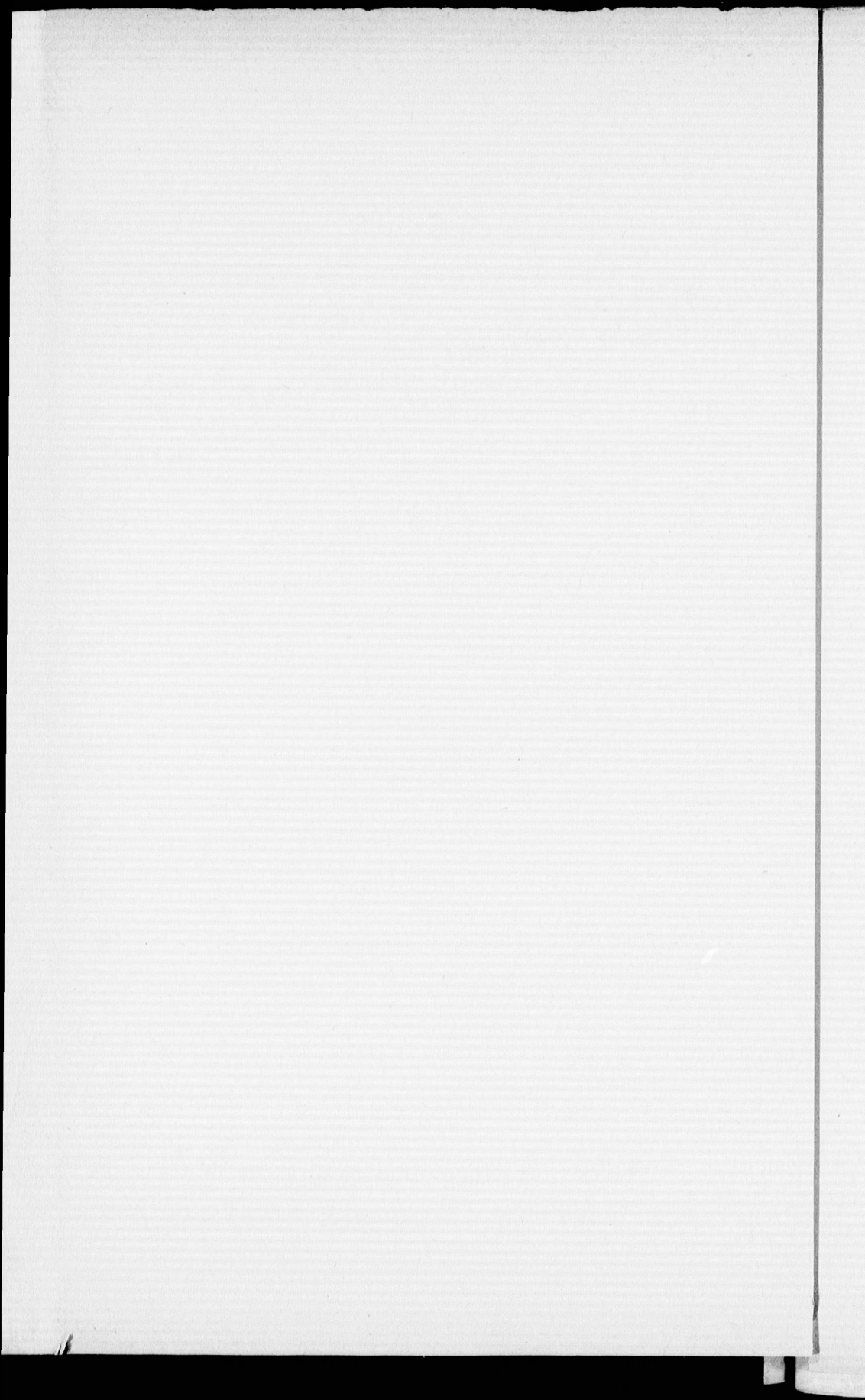
DOOR

J. J. VAN OOSTERZEE.

(Sept. 1880.)

UTRECHT — KEMINK & ZOON — 1880.

Het was voor weinige maanden juist veertig jaren geleden, dat in de vorige groote Gehoorzaal onzer Hoogeschool eene niet ongewone, toch ook niet onbelangrijke plechtigheid plaats greep.¹⁾ Een harer kweekelingen, van een wijden kring bekenden en vrienden omgeven, stond daar in het lagere spreekgestoelte om, aan het einde zijner Academische loopbaan, naar den hoogsten titel te dingen op het gebied eener wetenschap, door hem sinds zijne prille jeugd met al de liefde zijns harten bemind. Ter rechter- en slinkerzijde stonden hem zijne trouwe Paranympfen ter zijde in het eigenaardig kostuum van dien tijd; de toegeslagen klak onder den arm, het onmisbaar geachte zwaard (natuurlijk in rust) aan de heup, de hand in alle richtingen tot het gewone dienstbetoon uitgestrekt. In dragelijk, althans verstaanbaar Latijn werd de wetenschappelijke strijd over een der Evangelische wonderverhalen gevoerd, en straks de verdediging voldoende bevonden. Hoe klinkt hem, die haar waagde, nog de feestelijke

---

1) 23 Junij 1840.

toon der muziek in het oor, te dien tijde bij zulk een gelegenheid nimmer gemist, hoezeer niet veel beter dan later, waardoor straks de vereerende uitspraak van den Academischen Senaat werd vervangen; het adeloud Io Vivat, weldra door zooveel stemmen versterkt, dat het den meest belang hebbende waarlijk moeite kostte niet dadelijk in te stemmen! Nog een oogenblik, en die jubel verstomde, maar de lang gewenschte Bul was aanvaard, niet zonder de stille belofte, dat de pas behaalde lauwer in geen geval een slaapwekkende maankopkrans zijn zou, en — want waartoe verder een doorschijnenden sluier gespreid, die toch niemand uwer bedriegt — hij, die thans tot u spreekt, mocht zijn naam in het Album der vaderlandsche Doctoren in de Godgeleerdheid met eere geschreven zien.

Een veertigjarig Doctoraat in de Theologie — de zaak is u immers niet al te onbeduidend, om daarbij een oogenblik stil te staan? Maar ik spreek tot leerlingen en vrienden, niet onverschillig voor wat het hart van hunnen leeraar en vriend vervult en beweegt; tot aanstaande dienaren van Kerk en Theologie, voor wie de Godgeleerdheid toch nog iets anders dan de wetenschap der onwetendheid is, en een leven in dienst der Kerk nog iets meer dan een verloren leven mag heeten. Ik erken, het geldt hier eene herinnering van zeer persoonlijken aard, en toen ik haar dezen zomer in vereeniging met den éenig overgeblevenen mijner Paranympen¹⁾ in stilte vernieuwen mocht, rezen daarbij gedachten en gewaarwordingen van zoo gemengden aard bij ons op, dat de vraag zich nauwelijks afwijzen liet, of het maar niet beter was geheel van deze dingen te zwijgen, en het voorleden liefst

---

1) Prof. Dr. J. I. Doedes.

zonder klokgelui en grafgezing ten grave te dragen. Toch kon ik daarbij moeielijk vrede houden; daartoe was mijn voorrecht te groot, mijn dankgevoel te levendig, en de gelegenheid te schoon om uit te spreken wat mij hoog op het hart ligt. Mijn natuurlijken weezin om veel van mij zelve te zeggen zou ik zeker moeten verwinnen, maar indien ik u daardoor nuttig kon zijn — reeds genoeg om mijn besluit te rechtvaardigen. Laat mij ditmaal mijne lessen beginnen met u eene stem van veertig jaar te vertolken, en alzoo u en mijzelven tot vernieuwden arbeid te sterken. Geen theologische Autobiographie is daarbij natuurlijk mijn doel; geen Apologie, geen Confessie, allermint Polemieck, maar eenvoudige Herinnering, naar het valt hier en daar met een wenk voor het Heden, een wensch voor de Toekomst gepaard. Ik wil mij daarbij als ten overvloede nog eens geheel voor u uitspreken, zooveel dit noodig en mogelijk is. Niet al, wat ik denk en voel, zal ik zeggen; maar al wat ik zeg zal, hoop ik, den stempel van ob- en subjectieve waarheid vertoonen. Mocht ik spreken in oprechtheid en eenvoudigheid, als in de tegenwoordigheid Gods, Hem ter eer, u en mijzelven ten zegen!

Als de Reiziger na een langen, langen tocht eindelijk eene hoogte is opgestegen, waar hij een oogenblik adem schept om den afgelegden reisweg te meten, dan rijst vóór alle dingen het beeld voor zijn geest van wat hij heeft gezien en genoten, en niet anders, mijne Vrienden, is het mij op den tegenwoordigen oogenblik. Veertig van de betrekkelijk weinige, en in dit geval tegelijk van de beste jaren des levens, reeds op zichzelf is het cijfer belangwekkend genoeg om tot

stilstaan en peinzen te roepen, maar vooral déze veertig jaren, van achttienhonderd Veertig tot Tachtig — in waarheid, de stof van herdenken is zoo rijk, en daarbij het contrast tusschen het Heden en het Voorleden zoo groot, dat men onwillekeurig denkt aan den man, die van zichzelf verklaarde, dat hij gaande weg, zonder te verhuizen, in een ander land was gekomen, ja bijna geneigd zou zijn bij den terugblik op het voorleden van ante-diluviaansche tijden te spreken. Want wel waarlijk, een stortvloed heeft in onze eeuw tusschen Veertig en Tachtig gebruischt; een stroom, die tal van dammen heeft weggeslagen om zich een geheel nieuwe bedding te graven; en geen tijdgenoot roept zich den hollen golfslag van menig jaar terug voor den geest, zonder onwillekeurig te vragen: hebben wij gewaakt of gedroomd? Achttienhonderd veertig en Achttienhonderd tachtig; ik waag mij aan geen doorlopende tegenstelling, maar dit mag ik toch wel dadelijk zeggen, dat het toen ook voor jonge theologen een geheel ándere tijd was dan thans. Beter of slechter, ik wil het voor het oogenblik daarlaten, maar wis gemakkelijker, aangener, opwekkender, ook tot den strijd, maar allermeeft tot den arbeid. Zeker, de rechtzinnigheid zat toen allermeeft op den troon, en veel, dat thans als gezegende vooruitgang beschouwd wordt, werd toen, misschien niet altijd billijk, met den naam van Nachtschool bestempeld, maar ook de stem der stoutste ontkenning had zich nog op verre na niet zoo stout als later verheven. Er wáren partijen, of wilt gij liever van richtingen spreken, maar de klove, hoe zichtbaar ook, was nog niet zoo breed en zoo diep, en vooral, het gif van partijzucht en de gal der verbittering was nog niet zoo fel door het bloed gedreven, als dit twintig, dertig jaren daarna

het geval zou zijn. Namen, die later en lang met eere op het gebied der vaderlandsche wetenschap klinken zouden, werden nog niet of nauwelijks genoemd, maar veel begon toch reeds te ontwaken, dat later ten leven zou opstaan; het morgenrood van een nieuwen tijd werd gezien, zonder dat nog zijne barensweeën zich al te diep lieten voelen. De kerk was nog niet tot een aanstoot en aanfluiting harer tegenstanders geworden; de theologie zag zich nog het recht van medespreken in menigen kring niet ontzegd, en wie de groote beginselen van Evangelie en Hervorming beslist, maar onbekrompen beleed, hij kon strijd, maar ook voldoening verwachten. De pas opgekomen Groninger school hield ons, jonge theologen, den slaap van de wimpers; de groote gebeurtenis van den dag was het „Leben Jesu,” straks ook de Dogmatiek van D. F. Strauss, „den Apostel des ongeloofs,” gelijk men hem algemeen met ongehuichelde verontwaardiging groette, tegen wien dan ook beiden orthodox en liberaal, naar den maatstaf van dien tijd gemeten, zich beijverden de wapenen aan te gorden. Over het geheel deed het opgewekt wetenschappelijk leven en streven van Duitschland, vooral uit en na de dagen van Schleiermacher en Neander, ook in Nederland zijnen machtigen invloed gevoelen, en zich mede in dien stroom te werpen, 't werd vooral voor ons, jongeren, de weg geacht om zelve verder te komen, en, wat ons vooral niet minder ter harte ging, ook de wetenschap verder te brengen. De wetenschap, ik durf zeggen, wij meenden het eerlijk met, wij waren vol van geestdrift voor haar, en van zeér nabij heb ik ze gekend, de kloeke, veerkrachtige geesten, die zichzelve en elkander beloofden, dat zij haar niet minder dan de kerk met hunne beste kracht zouden dienen. Zeker werd bij het maken van vele stoute

plannen te weinig gerekend op de zwakheid van eigen kracht, op verschil van karakter, en bovenal op den wisselenden loop van het menschenleven, waarin niet slechts het ernstig Willen een stem heeft, maar ook „het heilig Moeten de zweep roert.” Wie had trouwens ook kunnen berekenen, wat tal van personen en zaken aan den gang van zoo menige gedachte en werkzaamheid een geheel anderen loop zouden geven?

1840—1880! Ik noem slechts enkele cijfers daartusschen, met slechts enkele woorden tot bijschrift! 1846, het geboortjaar der nieuwere empirische Philosophie hier te lande, en van den veelzijdigen invloed daardoor op kerk en Godgeleerdheid geoefend. 1848, het groote revolutie-jaar voor Europa, dat ook in ons midden den strijd der beginselen op het gebied van Staat, Kerk en School met ongekenden gloed deed ontbranden, en met name voor de behandeling van „de Leer der Hervormde kerk” een geheel nieuwe baan zag ontsluiten. 1852, het emancipatiejaar onzer kerk van vroeger knellende staatsbanden; ongetwijfeld ten bate van haar recht, maar veel minder, het bleek al spoedig, in het belang harer rust. 1853, het jaar der Aprilbeweging, eerst als een levensteeken begroet, straks als een ziekteverschijnsel verafschuwd. 1858, het jaar van het optreden der Moderne theologie met hare schoone illusiën, thans reeds voor zoo menig bewustzijn verouderd en der vergetelheid prijs gegeven. 1868 en vervolgens, de reactie daar tegenover van een steeds minder buigzaam Confessionalisme, dat straks in kerk en staat voor het strengste Calvinisme de suprematie boven elke andere geestesrichting verlangt, en de Scholastiek der zeventiende eeuw aan de zonen der negentiende als de hoogste wijsheid verkondigt. Met opzet zwijg ik van namen, waarbij in

de geschiedenis van Kerk en Theologie een nieuw hoofdstuk werd opgeslagen, maar heb ik wel verder te gaan, om het tragisch Bijroniaansch referein: „daar kwam verandering in 't gezicht mijns drooms" in mijnen mond te rechtvaardigen? Waarlijk, gij hebt wat beleefd, moede wandelaar, die geleidelijk van het eene tiental jaren tot het ander zijt voortgeschreden; wat zaagt gij al komen en gaan, met daverend handgeklap ontvangen, met stille trom grafwaarts geleid! Meer dan ééne theologische en philosophische school ontsloten, gehuldigd, bestreden, verlaten voor eene andere school, die belofde te zullen geven wat hare oudere zuster niet schonk. Alle onze kweekscholen der Godgeleerdheid ieder op hare beurt met het licht der volkgunst bestraald, om straks dat Primaat weder tijdelijk aan eene andere af te staan. De adem van het Reveil, maar ook de orkaan van het ongeloof, die den ouden boom der kerk, tot op zijne diepste wortels geschud, van takken en bladeren en vruchten beroofd heeft; een afval aan de eene zijde, waarvan de geschiedenis geen weergade kent; een ontwaking en ontwikkeling aan de andere, die het Godsrijk hier en daar met nieuwe krachten deed komen. Bijgeloof en ongeloof beiden tot de uiterste consequentiën voortgestuwd en opgedreven, hier in de richting van Lourdes, en daar in die van „nôtre Père l'abime". En daartegenover het geloof meer dan ooit tot zijn diepste hart- en levensader aangetast; de kerk der vaders feitelijk schier aan een puinhoop gelijk geworden; de theologie, de koningin van gister, nu ontroond, verhuisd, vogelvrij — in waarheid, de oogen zouden ons overloopen, indien zij niet schemeren moesten; de weg dezer laatste vier dékaden was een weg langs donkere afgronden. Stem van veertig jaren, gij geeft

ons droeve dingen te hooren! Kind dezer eeuw, gij hebt niet veel rust mogen smaken!

En toch zou ik spreken, niet enkel van wat ik gezien, maar ook van wat ik genoten heb op den weg, die achter mij ligt? Ongetwijfeld wil ik dat, en ik kan het met eene goede conscientie. Immers wordt het ook door u reeds op zichzelf een voorrecht geacht te mogen leven in een belangrijken tijd, en mij aangaande, al had ik ook mijn deel van zijn onrust, ik zou wel de ondankbaarheid zelve moeten zijn, zoo ik van al het goede kon zwijgen, deze veertig jaren van God en menschen ontvangen, met name van het uitgelezen genot, mij, ik zeg niet door rang of titel, maar door den doctoralen arbeid verworven. Ik zal allermintst beweren, dat de wetenschap veel bij mijnen jeugdigen eersteling won, maar zeker, ik zélf heb er dit bij gewonnen, dat ik, vergunt mij het woord, den smaak van het theologisch denken, leven en werken heb weggekregen, en van de Hoogeschool een vuur op mijn altaar medegenomen, dat voorts niet weer uitgebluscht is. Ik zwijg bij déze gelegenheid — hoewel niet zonder moeite — van hetgeen de kansel mij is geweest en gebleven; maar kan ik ze immer vergeten, die schoone, betrekkelijk rustige eerste maanden en jaren in de stille landpastorie, waarin wellicht de Pastor nu en dan den Doctor wel eens donker moest aanzien, maar deze laatste dan toch ook vaak naar hartelust uit den stroom der wetenschap zwelgde? Ja waarlijk, „de snoeren waren mij in liefelijke plaatsen gevallen,” een schoone ertenis was mij door Gods goedheid geworden. Het was niet te vergeefs, dat de eerste herdersstaf in het vriendelijk Sticht werd gedragen op een plek, waar ik achter statig geboomte den geliefden

Dom kon zien rijzen; dat de gemeenschap met hooggeschatte leermeesters en vrienden te Utrecht op allerlei wijs werd bewaard; dat al spoedig door zorgvuldige tijdsverdeeling een zeker deel van iedere week aan nog anderen, dan homiletischen en catechetischen arbeid kon toegewijd worden. Nog zie ik mijzelf in jeugdigen overmoed naar het uitgelooft Haagsche eermetaal dingen, natuurlijk in het geheim, waarbij mijne jeugdige gade met haren eersteling aan de borst mij den onmisbaren dienst van Amanuensis bewees. Nog herken ik de eerste potloodstrepen der concepten van het „Leven van Jezus;” van de „Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie;” van zoo menigen anderen arbeid, en geniet in den geest weer den voorsmaak van menige schoone voldoening, den nasmaak van menige hooge waardeering, wel eens boven verdienste en waardigheid. — Zeker, dat is zoo niet altijd gebleven, maar toch, dat is eenmaal, soms bij herhaling genoten, en juist in een tijd, waarin de heilige theologie van hare vijanden smaadheid heeft te drinken als water, is het een harer oudere vrienden behoefte het uit te spreken, dat naar zijne ervaring althans deze Vorstin waarlijk hare dienaren niet onbillijk bejegt, en dat het „leider auch Theologie,” thans tot vervelens toe reeds van baardelooze knapen gehoord, hém nooit anders van de lippen gekomen is, dan in oogenblikken van kleinmoedigheid en ondank alleen. Want — gij moet het vroeg hooren, en moogt het vrij gelooven, mijn Vrienden — afgezien van iedere andere vrucht heeft voor het christelijk theologisch hart de studie der dingen Gods reeds op en in zichzelf een loon, hooger dan de aarde kan geven, en mij aangaande, indien ik een menschenhart met een huis vergelijken mag, in verschillende kamers verdeeld, het heeft mij nimmer ge-

speten dat ik, nu ja, ook wel een kamerkijn had, waarin ruime plaats ook voor andere dingen, zoo als Letterkunde of Welsprekendheid was, maar toch de groote zaal met hare nevenvertrekken uitsluitend aan de Sancta Theologia afgestaan bleef, de vorstin, die óf niet óf met een volkomen hart moet gediend worden. Wat heerlijke uren heb ik, om iets te noemen, te danken gehad aan menigen arbeid, waaraan ik mij thans gewis niet meer wagen zou; hoeveel mogen leéren uit geschriften en gesprekken beide van geestverwanten en tegenstanders, waarmede ik, hoewel nog veel te weinig, mijn voordeel gedaan heb! Zeker, vaak kostte het groote moeite de wetenschap niet geheel uit het oog te verliezen, waar kerk en kansel weldra bij toeneming eischen stelden, die ook sterkeren zwaar zouden noemen, en wie den jongen doctor van Veertig voorspeld had, dat hij twee en twintig jaren achtereen in drie verschillende gemeenten een veelzins afmattend ambtsleven voeren en dan nog een academischen leerstoel bestijgen zou op een leeftijd, dat hij zélf dit nauwlijks meer wenschte, die had ongetwijfeld aan zijne lippen een ongeloovigen glimlach ontlokt. Toch is hij er gekomen, met God en met eere gekomen, en bracht weldra de hooger geachte werkkring zeer verzwaarde verantwoording mede, hij bood in verband daarmede ook nieuwe genietingen aan. Bijbelsche, Dogmatische, Practische Theologie: wat schooner taak kon hij zich denken, om daaraan verder onverdeeld en ongestoord zijne beste krachten te wijden? Zal uw voorganger gewagen van de gelegenheid tot eigen voortgezette ontwikkeling, die onderzoek en arbeid hem bood; van zijne blijdschap, als hij het zaad, in zwakheid gestrooid, zag wortelen, opschieten, vrucht dragen; van zijne dankstof, als hij denkt aan zoovelen,

ook door hem gevormd, die thans reeds in verschillende kringen der vaderlandsche kerk en theologie tot eer en zegen verstreken? Ik weet het, niets zou gemakkelijker zijn dan op deze onvoltooide zonnige schilderij menige slagschaduw aan te brengen; ik zal straks ook van deze niet zwijgen. Maar nu reeds moet mij het woord van het hart: indien ik nogmaals terugtreden en naar vrije keuze een toekomstige loopbaan aanvaarden moest, ik zou alles te zamen genomen, gewis geen andere kiezen!

Beseft gij het niet, hoe de reiziger, na den terugblik op zulk een belangrijk en veelzins liefelijk voorleden, daarvan slechts met een gevoel van stillen weemoed kan scheiden? Ik wil het u dan ook wel bekennen, weemoed vervulde dezer dagen dikwijls mijn hart, reeds bij de gedachte aan zooveel, dat voorbijging, om nimmer weder te keeren. „Lang leven is veel óverleven,” dat heeft Göthe naar waarheid gezegd, en wie na tal van jaren terugziet, hij vindt met diepe ontroering niet slechts ruïnen, maar ook grafheuvels achter zich. Waar zijn ze, zoovele tijdgenooten, vrienden, geest- en bloedverwanten, die mij bij den opgang der baan met vreugde begroetten, met warmte verzelden, met trouwhartigheid steunden? Wat is er geworden van zooveel schoone jongelingsdroomen aangaande onschendbare vriendschap, bestendige samenwerking, onbezweken vertrouwen en trouw? „Encore une étoile qui file, qui file, file et disparaît,” zong Béranger bij den aanblik van zooveel verschietende sterren rondom zich; ook gij zult later in de tweede helft van het leven niet op de eerste terugzien, zonder aan dat oude liedje te denken. Ieder dezer veertig jaren heeft de dood zijn oogstfeest gevierd, en niet weinig van wat de dood heeft ont-

zien is door het leven gescheiden, ook om der conscientie wil gescheiden, maar niet zonder dat daarbij toch ook in stille het hart heeft geleden. — Ja, weemoed vervult dat hart, met name ook bij den blik op zich zelf. Gij zijt de vurige jongeling, de krachtige man van vroeger niet meer, mijn waarde Jubilaris van heden; hoe genadig ook door God gespaard en gesterkt, begint gij reeds eene plaats in te nemen onder de bevoorrechte grijzen, die men mogelijk met belangstelling aanziet en met onveranderde welwillendheid hoort, maar van wie men reeds heeft opgehouden voor de toekomst veel te verwachten. Kondt ge nog slechts met de opgedane wijsheid veel voordeel doen: „es liesse sich alles trefflich schlichten, konnte men die Sachen zweimal verrichten.” Maar ook de verzwakte voet moet aan het rusteloos „Marche, marche” gehoorzamen, of zoo hij een oogenblik stilstaat, 't is tegenover wel menig droevig Mislukt en menig pijnlijk Tekort. Ai mij, wat wijde klove ook op dit gebied tusehen weten en willen, tusschen willen en kunnen, tusschen kunnen en doen! En middelerwijl spoedt de dag reeds ten avond, en nadert de nacht, waarin niemand kan werken; de nacht, niet maar voor een enkelen arbeider en zijnen arbeid alleen, maar de nacht voor zoo eindeloos veel . . . . Ach, waartoe het verzwegen, de weemoed wordt zelfs tot ziele smart bij den blik op den tijd, en in dien tijd op den huidigen toestand zoowel van de wetenschap als van de kerk in ons midden. Of is de wetenschap niet hier en daar rusteloos bezig, indien het mogelijk ware, met de vernietiging van haar eigen Object, ja daarin reeds, naar veler oordeel, in zoover geslaagd, dat geheel de Theologie voortaan best naar een antiquarisch Museum verwezen mag worden? Kan het

Heden der kerk vergeleken worden met haar betrekkelijk beter voorleden, zonder dat hierbinnen de echo op de klagelijke klacht des dichters¹⁾ weerklinkt:

Maar zweeft het beeld mij voor den geest
 Van wat de Kerk, die ik zoo liefhad is geweest,
 Dan wordt gij voor mijn geest een stille dag van Rouwe,
 Mijn veertigjarig Feest!

En de tijd; neen, ik zal hem niet lasteren, allerm minst in wat hij groots en edels bedoelt; ik weet, wie de Heer is des tijds; ik weet ook, wie voor zijn deel mede schuldig is aan zooveel kwaad en ellende. Maar roept zelve u, voor zooveel gij kunt en wilt, het beeld van het heden voor oogen, ik zeg niet met zijn strijd, want die strijd is nog in zeker opzicht een zegen; ik zeg zelfs niet met zijn Christushaat en zijn Christusvrees, want vrees is nog een onwillekeurige hulde, en haat kan in liefde verkeeren. Maar ik zeg van onzen tijd met zijn klimmende onverschilligheid voor alle hogere heilgoed der menschheid en zijn cynisch Realisme (bijna had ik gezegd Zolisme, met toespeling op den bekenden Franschen Auteur), hetzij dan heterodox of orthodox van confessie, terwijl met het Ideaal eindelijk ook alle Idealisme te loor gaat; onze tijd met zijn jammerlijk kleinzielig Formalisme, dat over vorm en letterklank beuzelt, terwijl álles middelerwijl op het spel staat, waarom het ten slotte nog der moeite waard is te leven; onze tijd, nog eens, met zijne stompzinnige onaandoenlijkheid voor zijne eigene teekenen en zijn stille wanhoop aan álles. Nog eens, roept u dat beeld voor den geest; stelt u een oogenblik in de plaats van wie een hart ontving om

---

1) B. ter Haar.

iets van dat lijden en strijden des tijds te gevoelen langs den weg van inwendig doorleven; en beslist dan zelve, of op dezen oogenblik Gedenkdag en Feestdag wel woorden zouden kunnen zijn van ééne beteekenis!

Neen waarlijk, dat kunnen zij niet, en indien immer, dan heeft ditmaal een dankgevoel, door zoo-veel weemoed getemperd, met verhoogden ernst zich te paren. Door dat levendig besef wordt dan ook thans de verdere richting van mijn terugblik bepaald. De reiziger stond nog eens stil bij wat hij heeft gezien en genoten, maar de Arbeider voelt zich gedrongen om tegelijk het oog te vestigen op hetgeen hij, levend en werkend in zulk een chaötischen tijd, toch eigenlijk heeft gewild en gewonnen. Gij verneemt den dubbel inhoud van het tweede deel dezer toespraak.

Bij de oude promotie *More Majorum* ontving men niet slechts den doctoralen hoed op het hoofd, maar ook een ring aan den vinger, ten teeken van intellectueele verloving aan de wetenschap, waaraan men zijn leven zou wijden. Ook zonder dat zinrijk symbool heb ik de aanvaarding van het doctoraat altijd als eene zeer ernstige trouwbelofte aangezien, op hare beurt weder middel om nog hooger doel te bereiken. Wat dan het eigenlijk gezegd levensdoel was, dat den jongeling, straks ook den man als hoogste ideaal voor den geest stond? M. H., ik zou niet weten, waarom ik op eene zoo natuurlijke vraag het antwoord schuldig zou blijven. Let wèl, niet van hetgeen ik heb gedaan, maar van hetgeen ik heb gewild ga ik spreken, als een vriend tot zijne vrienden over de gedachten zijns harten. Wat ik gedaan heb is betrek-

kelijk weinig, bleef u wellicht niet onbekend, en zou hier in geen geval mogen opgesomd worden, zonder aanwijzing daartegenover van wat werd misdaan of verzuimd. Gij verlangt noch het een noch het ander, maar verdraagt het wellicht, vooral in een tijd van zooveel onwillekeurig en opzettelijk misverstand, wanneer de veteraan in allen eenvoud gaat verhalen van wat hij heeft gewild en bedoeld, toen hij zich in de keurbende der doctoren deed inlijven. Zeker heeft het hem toen en later niet aan veel zwaks en zondigs ontbroken, maar dit durft hij toch met eenige vrijmoedigheid uitspreken, dat hij reeds vroeg door een hooger beginsel dan louter eerzucht gedreven is. De liefde tot de Evangeliebediening, als met de moedermelk ingezogen, deed mij reeds vroeg, meer dan in iets anders, een vurig belang stellen in al wat tot de kennis van God en goddelijke dingen betrekking had, en gemeenzaam worden met de H. Schriften, waarin ik met groote zorg onderwezen was. Predikant moest ik worden, dat stond vast, maar dit zag ik toch ook al betrekkelijk spoedig, daartoe was veelzijdige vorming bij rustelooze studie onmisbaar, en bovenal werd mij de Godgeleerde wetenschap lief, als onmisbare voorwaarde van een gezegend leven in den heiligen dienst van de kerk. Zoover mij heugt waren Kerk en Theologie in mijne voorstelling altijd onafscheidelijk zamen vereenigd; de eene moest de andere dienen en helpen, en zoo ik de wetenschap lief had, het was bovenal ter wille van de gemeente des Heeren, die ook door haar moest opgebouwd worden. De leuze was alzoo evenmin: „de wetenschap alleen om de wetenschap,” als: „de wetenschap ter wille van een afgerond kerkelijk stelsel,” maar veeleer de wetenschap in den dienst van het Godsrijk, d. i. de waarheid in

den geest eener onmisbare, toch niet onbeperkte vrijheid gezocht en betuigd. Ik heb het daarom ook nooit — het zij in het voorbijgaan gezegd — voor mijzelf een zoo groote ramp kunnen achten, dat mij een vrij langdurige kerkelijke loopbaan werd toegewezen, eer ik later de academische intrad, al besef ik ook zeer goed, hoeveel mij dien ten gevolge ontbreekt, wat wel nooit geheel zal aangevuld worden. Immers, niet slechts had ik aan die beschikking voor mijzelf een onvergetelijken zegen te danken, maar ook de practijk is op de theorie, het leven op de richting van kennelijken invloed geweest, en wellicht ben ik mede daardoor voor klippen bewaard gebleven, waarop ik sommigen stranden zag, die ik in andere opzichten uitnemender dan mijzelf moest achten. Natuurlijk is ook mij, langs den weg van innerlijke ontwikkeling, geen strijd of moeite gespaard gebleven; niet ieder, die van harte vóór de waarheid is, is er daarom terstond in alle opzichten áchter. Maar genoeg, naarmate ik in de school van zelf- en menschenkennis het Evangelie beter leerde verstaan, als het goddelijk antwoord op al de levensvragen van dit krijtend menschen- en zondaarshart, werd het steeds meer mijn streven om van geloof niet slechts tot geloof, maar tot waarachtig weten te komen der dingen, ons van God in Christus geschonken. De theologie werd mij bovenal dierbaar als wetenschap des geloofs, dat is eene zoodanige, die uit persoonlijk geloof in den Koning der waarheid geboren, voortdurend tracht tot helderder inzien van inhoud en grond des geloofs te geraken. Bij volle waardeering van het recht en den plicht om ook op dit gebied behoorlijk onderscheid te maken tusschen geloven en weten, moest het dus van zelf mijn streven zijn om die beiden zooveel mogelijk

nader tot elkander te brengen, al ontveinsde ik mijzelf geen oogenblik, dat hunne verzoening hier in het beste geval geen hoogere dan partiële kan zijn. Aan twee boeken inzonderheid heb ik voor mijzelf als jong kerkelijk Godgeleerde niet weinig te danken gehad; ik bedoel de „Kerkklokstoneen” van Fr. Strauss, en „Die wahre Weihe des Zweiflers,” van Tholuck. Het eerste deed mij mijn ambt hooger waardeeren, ook, maar niet uitsluitend, van zijne poëtische zijde; het ander leerde mij de groote tegenstelling tusschen zonde en genade steeds beter verstaan, maar ook in al hare gevolgen aanvaarden voor mijn theologisch denken en werken. Langs practischen weg van de onmisbaarheid eener bijzondere Heilsopenbaring overtuigd, en op mijn reeds vroeger ingenomen Supranaturalistisch standpunt bevestigd, werd het ook als dienaar der wetenschap in toenemende mate mijn lust van den Christus te getuigen in al zijne heerlijkheid, en in verband daarmede de Goddelijkheid van het Evangelie naar de mate mijner krachten te handhaven. De schennige aanval van het ongelooft op den persoon en het werk des Heeren was mij de pijnlijke aanranding van een onmisbaar levensbeginsel, en geschiedde die aanval vooral op historisch-kritischen bodem, niet onnatuurlijk, voorwaar, dat de handhaving van het historisch karakter des Christendoms mij eene zaak van de uiterste aangelegenheid werd. Mijne Apologetische richting was alzoo de vrucht niet van een strijdlustigen aard, maar van een drang der conscientie, en de gewijde geschiedenis, behoorlijk getoetst en gehandhaafd, in mijne schatting niet minder dan het Palladium van de toekomst der kerk. Strauss zweeg voor het oogenblik, maar zag men niet van verre de torens van Tubingen opkomen, met nieuwe schutgevaarten

omgeven? Daartegenover moest, o zeker ook het hoog zedelijk en geestelijk, maar bovenal het zuiver historisch karakter der Christelijke Openbaring gehandhaafd, en de objectieve geloofsgrond bevestigd worden, vooral nadat de stem van een talentvol tegenstander mij met nadruk op de zwakkere zijde der „Gevoelsleer” opmerkzaam gemaakt had, voor welke ik vroeger eene kennelijke voorliefde toonde. Op den vereenigen ob- en subjectieven grond zocht ik nu voor mijzelf het gebouw van Heils- en Levensleer op te trekken, anderen er binnen te leiden, en zooveel mogelijk op het eeuwig onwrikbaar Fundament alles te vereenigen wat zich, bij den klimmenden strijd, nog bijeenhouden en vereenigen liet. Ik trachtte dat te doen met besliste overtuiging, maar tevens in een geest van waarachtige mildheid, die niets menschelijks vreemd van zich acht, en veel meer op uitbreiding dan op beperking van grenzen bedacht is. Van harte toegedaan aan het volle Evangelie der Hervorming, had ik bij dankbare waardeering van het gouden kleinood onzer kerkelijke belijdenis, veel meer oog en hart voor hetgeen in den grooten nood dezer tijden, aan Christenen van alle kerken gelijkelijk heilig en dierbaar is, dan voor hetgeen hen confessioneel van elkander scheidt, en althans niet behoeft te verhinderen elkander de rechterhand der gemeenschap tot den grooten strijd tegen denzelfden vijand te geven. De „Positive Union,” die ik zag geboren worden en zich uitbreiden, was daarom eene zaak naar mijn hart; het „Christianus mihi nomen, Reformatus cognomen” de leus, en niets mij meer tegen de borst, dan het verketteren en verdoemen van Christenen onderling in naam eener kerkleer, die, hoe voortreffelijk ook, toch altijd zelve, als feilbaar menschenwerk, gedurige toetsing aan het Woord der waar-

heid behoefde. Met de liefde tot kerk en wetenschap zat mij die tot eene betamende vrijheid diep in het bloed, ja nooit wellicht heb ik mij dieper gegriefd gevoeld — 't is natuurlijk nu reeds vergeven — dan toen men ook mijnen eerlijken naam meende te moeten kroonen als hoofd van een dier -Anen of -Isten, die elkander schier het daglicht niet gunnen. Van Oosterzee-iänen, geen wanklank in mijn oor, zoo ten eenenmale ondragelijk. Neen, mijn God, gij weet het, niets wilde ik minder dan dat, waar ik immer mijne stem ter eer van miskende waarheid liet hooren. Waar ik meende dat ik niet anders mocht, heb ik partij moeten kiezen, maar nooit, neen nooit, uit hartelust partij willen maken. Ik betreur en veroordeel niet slechts het oud-Corinthisch kwaad, ik verfoei het.

„Christen mijn naam, Gereformeerde mijn toenaam.” In dien geest heb ik gepoogd ook als academisch Godgeleerde in vereeniging met hooggeschatte ambtgenooten te arbeiden de vijftien jaren van mijnen dienst, dat onze Faculteit zich rechtstreeks in verband met de Nederlandsch-Hervormde kerk zag geplaatst. Mijn hoogste wensch was niet verdienstelijke vak-geleerden te vormen, maar geloovige, degelijke, wel toegeruste herders en leeraars, die met volle waarheid en heiligen ernst in het hart den Christus der Schriften naar de behoefte van dezen tijd zouden prediken, en waar strijd nu eenmaal onvermijdelijk was, het kwaad niet door het kwaad, zelfs niet door een afgetrokken beginsel van recht, maar alleen langs zedelijken weg zouden verwinnen en onschadelijk maken, ook waar zij het tijdelijk dulden moesten. Ook mijne gewijzigde werkzaamheid van de laatste jaren, na de nieuwste wetgeving en verdeeling van arbeid, heeft, zoover ik weet, geen andere strekking vertoond. Het was mij

steeds, en is mij nog, bij de beoefening der theologie, om de opbouwning der gemeente en de verheerlijking van haren Koning te doen. Liever wierp ik eigenhandig mijn doctoralen bul in de vlammen, dan het groot beginsel te vergeten: „non scholae, sed vitae, sed Ecclesiae, sed ipso Domino Christo.”

„Dat klinkt zeker schoon,” dus hoor ik van enkele zijden mij tegenvoeren, „maar wat heeft het u ten slotte gegeven, en wat hebt gij met dit alles gewonnen? Arbeid en moeite genoeg, maar ontkennen kunt gij toch niet, dat voor een deel het tegenovergestelde verkregen is van wat gij hebt gewild en bedoeld? Het christelijk openbaringsgeloof wildet gij handhaven: is het niet dieper geschokt dan immer te voren? Belijders van het Apostolisch Evangelie wildet gij op positieven bodem vereenigen: blijkt het niet, dat alleen verdeelen de weg is tot heerschen? Den weg der bezadigdheid, der verdraagzaamheid, der zachtmoedige wijsheid preest gij aan: heeft dan het stof van veertig jaren dermate uwe oogen verblind, dat zij niet zien, hoe juist aan het uiterste Radikalisme ter rechter- en slinkerzijde de naaste toekomst behoort?” — Een oogenblik, gij, die zoo spreekt; wie heeft u gezegd, dat men werkelijk heeft bedoeld iets te winnen in den zin, waarin gij dit woord schijnt te bezigen? Ik weet zeer goed, dat ik het in dien zin allerminst heb gewonnen, en met een geheel ander dan een fier overwinnaarsgevoel zie ik dan ook op mijn voorleden terug. Waarlijk, indien ik eigen eer, succès, partij, of wat ook had gezocht, ik zou van een verloren spel moeten spreken, neen, van een schandelijke neerlaag, en mijn aangezicht in het stof mogen bergen. Maar wat zal ik zeggen? Er is ook op kerkelijk en theologisch ge-

bied een „vae victis,” doch er is ook een „vae victoribus” denkbaar; er zijn nederlagen, die voor God en menschen niet schandvlekken, en triomfen daarentegen, die aan het woord der oudheid doen denken: „nog één zoodanige overwinning, en gij zijt voor altijd verloren.” Wordt een op zichzelf loffelijk streven geheel of ten deele verijdeld, het bewijst wellicht dat de wil beter was dan de kracht, of ook dat de tijd juist voor zulk een streven niet gunstig bleek, maar volstrekt niet dat het streven-zelf berispelijk of wanhopig moet heeten. Zou er dan waarlijk in uwe schatting meer zijn „gewonnen,” gesteld dat het gelukt ware tijdelijk eene groote schare onder mijne banier te vergaderen, indien ik langs dien weg het vonnis verdiend had van het Apostolisch woord,¹⁾ in dagen van partijschap, naar wij vreezen, op zooveel toepasselijk: „zij zoeken allen het hunne, niet hetgeen van Christus Jezus is”? Mocht dát waarlijk iemands meening zijn, ik voel mij gedrongen hem met al den ernst der liefde te waarschuwen. Slaaf van het succès, gij wordt misschien meester van het terrein, maar zeker tegen een prijs, dien een man van scientie en conscientie bij nader inzien wat — duur vindt. In het ongunstigst geval wint de Christen en ook de Christen-Godgeleerde altijd nog meer door onrecht te lijden, dan immer door onrecht te doen, en ook deze troost is onschatbaar, de Kenner der harten zal oordeelen, niet naar de vrucht, maar naar het doel en de trouw van het pogen. Het komt mij niet toe te beslissen, of en in hoever het er in de vaderlandsche kerk en theologie thans beter zou uitzien, bijaldien de dezerzijds beleden beginselen algemeener toegestemd en toegepast waren; voor mij-

---

1) Philipp. 2: 21.

zelve laat ik geheel in het midden, of ik immer aanleiding had om over miskenning te klagen, maar zeker is het, gij zult heden die klacht niet vernemen, zoo waarlijk ik geloof en blijf gelooven dat dengenen, die God liefhebben, alle dingen, ook miskenning en tegenspraak, moeten medewerken ten goede. Met anderen heb ik den smaad der rechtzinnigheid gedragen, toen er nog al eenige moed werd vereischt om in de kerk voor hare beginselen uit te komen, maar zoover hier werkelijk „smaadheid van Christus” was mag zoo iets nooit anders zijn dan een stof van diep ootmoedigen dank, en ook wat ons smart en verootmoedigt wordt ten slotte voor het geloof slechts een dankstof te meer in eenigzins gewijzigden vorm. Onder de onschatbare weldaden, waarvoor ik inzonderheid de laatste jaren mijnen God had te danken, behoort ook deze, dat Hij mij het voorrecht schonk eener nog al getemperde eرزucht, die het niet te doen was om het hoogste woord te voeren, veelmin om tot elken prijs het laatste woord te behouden. Ik wilde niet heerschen, maar dienen; niets opleggen, maar getuigenis afleggen in allerlei vorm, voor wat ik door Gods genade als waarheid erkend had, en had ik dat gedaan, zoover mij mogelijk was, ik mocht van lieverlede leeren, al viel het lang niet gemakkelijk, het verdere over te geven, en wat nu eenmaal boven mijne macht was voorts buiten mijne zorgen te achten. Immers, het was niet mijne zaak, die ik voorstond, en bleken nu eenmaal in den loop der omstandigheden Gods wegen anders dan onze wegen, wie was ik, dat ik het beter zou willen weten kan Hij? Wie, bij alle gebrek, de getuigenis heeft eener goede conscientie voor God, hij kan den lof, des noods ook de liefde van menschen ontbeeren, en het oogenblikkelijk gewin, waarvan

vrijwillig wordt afgezien, men ontvangt het doorgaans hier of later op andere wijze terug. Neen, 't is niet alles ijdelheid en kwellling des geestes, wat bij een onbaatzuchtig leven en werken in den dienst van het Heilige ingeooft wordt; er is openbare teleurstelling, maar ook verborgen verrassing. Werkt gij voor niet weinigen vruchteloos, van anderen blijkt soms na jaar en dag, dat zij van u niets minder dan „den stoot tot eene eeuwige beweging” ontvingen, ja ook wat voor de meesten ijdel bleek, het brengt althans voor u zelven een gewin, dat gij tot geenen prijs zoudt verzaken. Mij aangaande, te roemen is mij waarlijk niet oorbaar, maar te danken blijft schuldige plicht, want alleen reeds voor mij zelven heb ik in den dienst van Kerk en Theologie meer gewonnen, dan ik in woorden uitspreken kan. Gewonnen, naar ik hoop althans, aan beschamende zelfkennis, aan soms pijnlijke menschenkennis, aan kennis van de waarheid, de kracht, het wezen en het leven des Christendoms. Hoe menig woord van den Koning der waarheid heb ik in den loop der jaren leeren verstaan, als nimmer te voren; hoe menige belofte zijner lippen bij ervaring leeren vatten en schatten; hoe menig donker punt uit den omtrek van den cirkel der heilswaarheid verlicht gezien van uit het middenpunt, waar ik mijne plaats had genomen! Hier, gij gevoelt het, moet ik mij noodwendig beperken; ik begin toch te spreken van winst voor meer dan éene wereld, die met elke becijfering spot. Maar dit stemt gij zeker toe, dat wie van zulke winsten mag spreken, de ondankbaarheid zelve mocht heeten, indien hij enkel Herder's klacht: „o mein verfehltes Leben” herhaalde, en veeleer met opgewekten zin mag getuigen: het berouwt mij niet, dat ik déze taak heb gekozen; ik heb gewonnen, minder

dan ik wenschte, maar meer dan ik verdiende, en meer bovenal, dan ik ooit aan mijnen God kan vergelden!

Veel gewild, is tot dusver de slotsom, en betrekkelijk niet weinig gewonnen. „Maar dan toch tot in menig opzigt verloren”, dus hoor ik vriendelijk vragen, „en hoezeer dankbaar, toch eigenlijk in uw hart onvoldaan?” Wat zal ik antwoorden, mijne Vrienden, waar ik op een zoo teeder punt wordt gebracht! Mogelijk ware hier vooral het zwijgen verkiesselijk, toch wil ik beproeven te spreken. De reiziger verhaalde van wat hij heeft gezien en genoten; de arbeider van wat hij heeft gewild en gewonnen; laat nu nog de Handelaar zijn rekensom optrekken, en het mij vergund zijn beknoptelijk na te gaan, wat ik heb verloren, en daartegenover behouden. Ik beloof u eerlijk te biechten, en heb dan nog slechts éene vraag ten besluite.

Verloren — na al het gezegde kan ik op dit punt betrekkelijk kort zijn, al mag ik er niet geheel over zwijgen. Reeds is van verre een zeker Deficit aangeduid, hoezeer terstond binnen billijke grenzen teruggeleid. Het valt trouwens duidelijk in het oog, en gelukkig, ook wie niet weinig moet derven kan zich nog altijd betrekkelijk rijk en hoog bevoorrecht gevoelen. Van verloren tijd zal ik niet eenmaal gewagen, al belijdt ik eerlijk, dat ik met den mijnen nog veel te weinig gewoekerd heb; heeft iemand ergens gezongen: „Neen, geen lente was verloren, die der dichtkunst was gewijd,” hetzelfde kan met veel hooger recht van de studie der Godgeleerdheid herhaald worden. Meer beteekent wellicht het verlies van frischheid en kracht,

maar het is natuurlijk, nog slechts betrekkelijk, en dit althans mag mij troosten, dat de kracht in den dienst van geen slechten Heer besteed en uitgeput is. Ook in andere opzichten verloor ik wel iets van zooveel, waardoor een vroegere, meer zonnige periode van mijn leven zich kenmerkte; doch natuurlijk wederom: al bleef mijn standpunt hetzelfde, dat van anderen verplaatst zich gedurig, de wereld blijft wereld, en de wind waait thans uit een anderen hoek, dan ettelijke jaren geleden. Wat van veel meer belang is, meer dan iemand weet verliest de Academische Godgeleerde, die den herdersstaf nederlegt, en geen eigen gemeente meer heeft, door wier liefde en gebed hij zich vroeger gesteund en gedragen gevoelde. Daarvoor, ik weet het, ontbreekt het tot zekere hoogte niet aan rijke vergoeding, maar ook die vergoeding moet in onzen tijd zich niet zelden met pijnlijke teleurstelling paren. Ik althans maak er volstrekt geen geheim van, dat ik nu en dan aan levensvreugde verloor, — en zeker ik niet alleen — waar ik veelbelovende kweekelingen onzer Hoogeschool, met zorgvuldigheid voor den dienst van kerk en wetenschap toegerust, straks, na het intreden der levensbaan, ter rechter- en slinkerzijde op wegen zag afzwerven, waarop naar mijne innigste overtuiging allerminst heil voor hen of de gemeente te wachten viel. Over het geheel, verloren heb ik vooral — want ik wil mij niet grooter houden dan ik ben — aan menige schoone voorstelling en verwachting, die men nu eenmaal niet geheel schijnt te kunnen ontbeeren, zal men met opgewektheid leven en werken, en die toch later zoo dikwijls blijkt niet veel meer, dan eene jammerlijke illusie geweest te zijn. Had b. v. iemand voor twintig of dertig jaren nog met den waan zich geveleid, dat hetgeen waar is en goed voldoende aan-

beveling aan zichzelf ontleent, en dat de echte wijn het sieraad van den krans kan ontbeeren, hij zou vooral in onzen tijd overvloedige aanleiding vinden om uit den schoonen droom te ontwaken. Arme dwaas, zou men hem soms willen toeroepen, gij dacht in uwen eenvoud, dat het den kinderen der menschen bovenal om — waarheid te doen was? Word eindelijk wijs, en begrijp dat het ver den meesten slechts te doen is om gelijk te krijgen in wat zij nu eenmaal als waarheid zich voorstellen, inzonderheid zoo hun die „waarheid” eenigzins profijtelijk zijn kan. Heb duizendmaal recht, wat baat het u, zoo het partijbelang eenmaal heeft uitgemaakt, dat uw recht niet erkend worden zal? Geloof mij, diplomatie brengt vrij wat verder dan talent en volharding; vooral in een klein land moet men rekenen met de groote kracht der tegenwerkende oorzaken. Indien niet, waar gij u niet behoorlijk laat gebruiken, gij wordt eenvoudig ter zijde gezet, en zeker, in isolement kan groote kracht zijn gelegen, maar isolement is niettemin pijnlijk voor een sympathetisch gemoed. Eer gij het weet of wilt, is niet uw geloof aan de waarheid uit God, maar te meer uw geloof aan de waarheidsliefde der menschen geschokt, en daarmee een deel uwer eigen werkkraft gebroken. Waar gij eindelijk u over niets meer verwondert, leert gij heimelijk voor alles te vreezen; het al te goed vertrouwen van gister maakt voor hardnekkig wantrouwen plaats, en wie uw vroeger zoo helder voorhoofd voortaan met een donkere wolk ziet omtogen, mompelt in zijn hart: „Pessimist”!

Welnu, M. H., zonder iets van het gezegde terug te nemen, ja op het gevaar af van ondankbaar of kleinmoedig te schijnen, wil ik openhartig belijden, vooral in den laatsten tijd het gevaar van zulk eene stemming niet altijd ontkomen te zijn. Hooren wij in de

Schrift ¹⁾ den klaagtoon: „ik heb mijne kracht om niet en ijdelijk toegebracht” niet zelfs op de lippen van den volmaakten Dienstknecht des Heeren? God moge het mij vergeven, indien nu en dan een ziekelijk overprikkeld gevoel, met een licht ontvlambare verbeelding gepaard, mij den tijd en strijd van het heden mogelijk al te donker deed inzien, en mij zeker te veel deed rekenen met de dingen, die men ziet, te weinig met die men niet ziet. De tijd trouwens, die achter mij ligt, was zoo chaotisch, de krisis zoo groot, de toestand zoo nieuw, dat het nu en dan schier onmogelijk was altijd de noodige helderheid van oog en kalmtte van geest te bewaren. In zulke tijdperken, behoeft het gezegd te worden, is het leven zwaar, het werken ver van gemakkelijk, en verhoedde God het niet, men zou op weg kunnen komen van wel niet aan Hem, maar onwillekeurig aan zich zelve en de menschheid te wanhopen. Men behoeft juist niet op het weinig bevredigend theologisch standpunt van een de Wette te staan, om bij het dalen van den avond des levens uit zijn zwanenzang († 1850) een toon als dezen over te nemen :

„Nicht weit mehr ist vom Ziele hin;
 Mit Wehmuth blick ich auf mein Leben.
 Was nehm' ich mit mir als Gewinn?
 Wie eitel war mein Thun und Streben!
 Mit Wahrheitsdurst, rastlosen Fleisz
 hab' ich der Forschung Werk getrieben;
 Wie wenig ist nun was ich weiss,
 Wie viel ist dunkel mir geblieben.
 Ich fiel in eine wirre Zeit,
 Die Glaubenseintracht war vernichtet.
 Ich mischte mich mit in den Streit,
 Umsonst — ich habe ihn nicht geschlichtet.”

---

1) Jesaja 49:4.

Umsonst — maar neen, dat doe God verre van mij zijn, dat ik zelfs met schijn van recht zou gewagen van wat mij in de vlucht des jaren verloren ging, zonder te gelijk en met nog hooger recht te vermelden wat mij, daartegenover, onveranderlijk is behouden gebleven. De „vox humana,” die ik zoo even liet hooren, kon en mocht ik niet geheel laten zwijgen, maar God lof, de „vox christiana” klinkt luider, en niet ver meer van het einde der baan, mag zij het woord des Apostels herhalen: „ik heb het geloof behouden,” het geloof, niet slechts in den ruimeren, maar ook in den engeren, ja den hoogsten zin van het woord. Het geloof in den levenden God, dat voor zoo menig kind der eeuw tot een ijel begrip is geworden. Het geloof, niet slechts in den ideëelen, maar in den vollen historischen Christus der Schriften. Het geloof des harten in den éénigen Naam, buiten welken daar ook voor mij geene zaligheid is. Ach, wat zouden dezen grijzenden schedel de schoonste lauweren baten, indien daaraan de hoogste kroon voor den Godgeleerde, de koon des geloofs was ontvallen? Het is zoo, niet iedere opvatting van betwiste leerstukken, die ik vroeger voorstond, zou ik thans onvoorwaardelijk voor mijne rekening nemen: waar is de theoloog, waar de auteur onzes tijds, die geen overvloedige stof zou vinden, om met Augustinus eene reeks van *Retractiones* te schrijven? Maar ook bij voortgezet onderzoek is inhoud en grond van mijn geloof in substantie dezelfde gebleven en — om uit velen één voorbeeld te noemen — de hoofdstelling mijner Academische Dissertatie: „ontvangen uit den H. Geest, geboren uit de maagd Maria,” ik durf haar nog voor mijne rekening nemen. Wat meer is, op menig felbestreden punt is mijn geloof meer versterkt, dan verzwakt, waar ik

zag, tot
dan de t
vol te ho

Ik heb
nog, en
bleven;
hare no
schap, n
die ik b
overlaat.
haren v
dezen ha
minder l
voort in
houd van
verrassen
buitenlan
vinden.
liefde op
gebleven
vak gehe
den duu
wenschen
te wreke

Of ik
eene toek
Mijne Vr
hier bene
en de lie
de naast
verkondig
helder, o
menschen
als word

zag, tot wat wanhopige middelen het ongeloof nu en dan de toevlucht moest nemen om zijne wederspraak vol te houden.

Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken; ik geloof nog, en daarom is in mijn hart de oude liefde gebleven; de liefde tot de gemeente, niettegenstaande hare noodlottige krankheden; de liefde tot de wetenschap, niettegenstaande al de raadselen en vragen, die ik bij toeneming zie, dat zij haren beoefenaar overlaat. Nog is voor de Theologie, door zooveel haren vroegere vrienden verlaten, het heilig vuur op dezen haard niet gebluscht; ook waar de vlam zich minder hoog dan vroeger verheft, blaakt de gloed nog voort in de kolen. Dankbaar erken ik, dat tot onderhoud van dien gloed niet weinig bleef bijdragen de verrassende waardeering, die ik vooral ook in het buitenland, in ruimen kring voor mijnen arbeid mocht vinden. Maar ook afgezien daarvan is mijne eerste liefde op wetenschappelijk gebied tegelijk mijne laatste gebleven, en waar ik levendig inzie, hoeveel in dit vak geheel „à refaire” is, om den storm des tijds op den duur te kunnen weerstaan, zou ik vurig kunnen wenschen mijne geliefde Koningin althans eenigermate te wreken van den hoon en haat harer vijanden.

Of ik dan waarlijk zoo onnoozel ben om nog aan eene toekomst der Christelijke Theologie te gelooven? Mijne Vrienden, ik reken er op, zekerder dan op veel hier beneden. Want nog eenmaal Godlof, bij het geloof en de liefde heb ik ook de hope behouden. Zeker, de naaste toekomst schijnt, met name voor de hier verkondigde leer- en levensbeginselen zeer verre van helder, en de lessen der ervaring ontraden ons van menschen veel te verwachten. Integendeel, het is vaak als worden de menschen kleiner, naarmate de tijden

grooter en ernstiger worden, ja soms zou men vragen, als het zoo moet voortgaan, of niet nog voor het einde dezer eeuw onze kerk ontbonden, het Apostolisch Christendom geheel onkenbaar geworden, ja de Godsdienst in het algemeen een punt zal blijken te zijn van hoogst betwistbaar geschil. Van mechanische reconstructie der vroegere toestanden op grondslagen, die tot den diepsten bodem zijn omgewoeld, kan ik voor mij weinig verwachten; het is zelfs de vraag, of kerkherstel een zegen zou zijn, waarbij het oorspronkelijk Protestantsch karakter, dat alle kerken der Hervorming eigen is, in theorie of practijk moest ingeboet worden. In ieder geval, de weg van God met zijne kerk loopt niet terug, maar vooruit, en zeker niet naar den troon, dan door de diepte des lijdens. Ook uwe of mijne theologie, hoe voortreffelijk wellicht, heeft evenmin de belofte des eeuwigen levens. Menschen, stelsels, richtingen, het vervangt en verdringt zich gedurig, naar het wel schijnt met gedurig snellere vaart, en de vuurproef der toekomst zal misschien niet weinig, dat al te spoedig voor goud of zilver werd aangezien, als bouwstof kenbaar maken van vrij wat minder gehalte. Gelukkig nog de arbeider, die, als hij zijn werk ziet schade lijden, zelf „als door het vuur heen,” behouden mag worden! Nogthans, wat waarlijk op het eeuwig fundament gebouwd is, zal blijven, en wat tijdelijke vormen ook wegvallen, de eeuwige Geest kan niet vergaan in het stof. Voor een nieuwen tijd schept Hij zich, als Gods ure geslagen is, weer een nieuwen, beteren vorm, en treden straks verouderde arbeiders af, in hunne plaats treden nieuwe, ja betere op, wien door hunne voorgangers de weg is gebaad, en die de tijdgenoot mogelijk met een „spät kommst du, doch du kommst” zal begroeten. Niemand is onmis-

baar, maar ook niemand overbodig, waar op de vereende krachtsinspanning van ouden en jongen gerekend is, en — die arbeid in den Heer zal niet ijdel zijn. Het hart kan het geloof niet ontbeeren: de geest kan niet aflaten zich in inhoud en grond des geloofs gedurig weer op nieuw te verdiepen. Bedrieg ik mij, of ik zie, ook onder een jonger geslacht, verblijdende voortteekenen, die van een beteren tijd profeteeren? Het zou de eerste maal niet zijn, dat een recht winterlijke tijd in het Godsrijk voor een nieuwe lente moest wijken. In ieder geval, de levende hoop kan niet sterfen, evenmin als Hij, in wien zij geworteld is, en ook na den zwanenzwang van de Wette, zingt zij voort met het lied van den innig vromen Novalis:

„Einst schauen meine Brüder
Auch wieder himmelwärts,
Und sinken liebend nieder,
Und fallen Dir ans Herz.”

Die hoop doet rustig wachten, maar ook met vernieuwde opgewektheid werken en strijden. Zal zij ook door onzen vereenden arbeid een enkele schrede nader aan hare vervulling geraken? Naast God is het antwoord op die vraag in onze eigene handen gelegd: kan het anders, of bij die gedachte klimt hierbinnen het gevoel van ernst en verantwoordelijkheid? Ik heb bijna uitgesproken, en tegen mijne gewoonte heeft, bij deze bijzondere aanleiding, mijne Allocutie bijna het karakter eener Confidentie verkregen. Laat zij het ten einde toe mogen houden, en het mij vergund zijn, na al het gezegde, nog deze éene vraag te beantwoorden; wat ik thans wel het diepst te betreuren, en het vurigst van alles te wenschen heb.

Te betreuren — ik meen thans niet ten aanzien van School, Kerk of Tijd, hoeveel ook van dit alles te zeggen ware, ik ga er thans niet verder op in. Nog eenmaal heb ik de vraag bepaald ten aanzien van mijzelf gesteld, en het antwoord, hoe pijnlijk het ook valle, het is niet verre te zoeken. Te betreuren heb ik allerminst, dat ik theologant ben geworden, al werd ik daarover soms op welmeenende, ja vleierende wijze beklaagd. Evenmin, dat ik het was en bleef in een zoo afmattenden, onrustigen tijd, die ongetwijfeld, vergeleken met een vroeger veertigtal jaren, verdubbelde inspanning met gehalveerde voldoening beloonde. Zelfs niet, dat ik in dien tijd niet meer of met meer kracht heb gedaan, maar dit vooral, ja dit, dat ik niet meer ben geweest voor de wetenschap, voor de kerk, voor den Heer. Zal ik pleiten op verzachtende omstandigheden, die althans verklaren, wat zij niet ten volle verschoonen? Liever buig ik deemoedig het hoofd, en neem de verzuchting des Kerkvaders over: „wat ik geleefd heb, bedek het, Heer; wat ik nog leven zal, bestuur het, Heer!” Ach, het zou rondom ons toch zeker zooveel beter en schooner zijn, indien wij zélve, die geroepen zijn voor te gaan, nog geheel andere menschen en christenen en dienaars der wetenschap waren! Maar helaas, het woord, waarmede mij eenmaal de handen tot het heiligst ambt werden opgelegd: „ik ben ook zelf een mensch”¹⁾, het is door eigen ervaring maar al te zichtbaar gestaafd; en ook dit woord van Rothe, het is mij als uit de ziele geschreven: „er is niet weinig noodig om het met zichzelve voor lief te nemen, en dat nog wel hartelijk dankbaar.” Men begint met den vurigen wensch om, zooveel mogelijk, voor allen alles

---

1) Hand. 10: 25.

te zijn, en is later reeds blijde, als men velen iets en enkelen veel is geworden. Hoe gelukkig, denk ik vaak, dat onze eigene verlossing en die van heel de strijdende kerk niet op onze theologie heeft te wachten, waarvan het toch wel ten einde toe gelden zal: „wij kennen ten deele, en wij profeteeren ten deele.”

Maar nog is dat einde niet daar, en als op den weg daarheen een nieuwe mijlpaal bereikt werd, dan is het niet meer dan natuurlijk dat er wenschen oprijzen in ons hart, niet voor ons zelve alleen, maar voor zooveel, dat ons heilig en dierbaar is. Laat ons niet scheiden, zonder te hebben uitgesproken, wat ik het vurigst van allen te wenschen heb.

Voor mijzelve kunnen die wenschen kort zijn en uiterst eenvoudig. Om een lang leven heb ik nimmer gebeden, maar voor „een leven, dat men dood moet heeten,” moge God mij genadig bewaren! Zal mijn herfst nog vruchten voor kerk en wetenschap dragen, die vóór of na mijn aftreden de moeite der verzameling loonen? Ik durf niets beloven, maar dit is gewis: mocht er immer, wij leven in een zonderlingen tijd, een ure genaken dat een schrikbewind van Hoogmoed en Onverstand onze vrijheid als christelijke theologen bedreigde, ik hoop des noods even gewillig voor de vrijheid, als voor de waarheid in Christus den smaad van menschen te dragen, want zonder vrijheid kan op Protestantschen bodem noch kerk, noch wetenschap tieren. Voorts, ónze goede verhouding blijve, wat zij dusverre was, en uwe sympathie ontvalle ook den be-daagden arbeider niet! Ik wensch die niet op ontscheiden zware proeven te brengen.

Voor kerk en wetenschap kan ik natuurlijk niet met zoo luttel wenschen volstaan, maar wat zal ik vragen? Zal het de verzuchting van Paulus voor de

Galatiërs zijn: „och of zij afgesneden werden, die u onrustig maken ¹⁾?” Beter is zeker die, welke hij voor de Ephesiërs hooren liet ²⁾: „vrede zij den broederen met liefde uit geloof,” met het krachtwoord tot de Romeinen ³⁾ gepaard: „de God des vredes zal haast den Satan onder uwe voeten verpletteren.” Hoe ik zou kunnen wenschen, haar nog eens met deze oude oogen te zien, eene waarlijk herlevende Gemeente, van den Geest des Heeren vervuld, van alle ongeestelijke banden ontdaan, die haar belemmeren zich naar eigen aard te ontwikkelen; eene waarlijk belijdende gemeente, gelijk men het zoo goed heeft genoemd, „met eene korte confessie en een lange theologie,” die niet langer Godsdienst en Godgeleerdheid verwarde, en op vasten, maar breeden basis vereenigd was met allen, die den Heer in onverderfelijkheid liefhebben; een aanvankelijke zegevierende gemeente met de wapenen des lichts en des levens, die de wereld achting afdwong en tot jaloersheid verwekte! Zulk eene gemeente zou zeker allerminst den dienst willen ontbeeren eener waarlijk herboren en geheiligde Wetenschap: „in haar wezen vrucht der tijden, in haar vorm van dezen tijd;” eene Theologie, die met Martha-ijver zich dienstbaar stelde aan de hoogste belangen der kerk, maar niet voordat zij met een Maria-hart zich stil luisterend had neergezet aan de voeten van Jezus, en dáar haar stelsel herzien.

Maar zulk een Kerk en zulk eene Theologie verkrijgen wij niet zonder u, aanstaande dienaars des Woords, wien ons hart met onverkoelde warmte blijft tegenkloppen. Tusschen hem, die thans spreekt, en u, die hem hoort, vindt reeds dadelijk éen onderscheid plaats, dat niemand wegnemen kan. Mijn op-

1) Gal. 5:12.

2) Eph. 6:24.

3) Rom. 16:20.

trede
terw
acht
gen
neve
tigen
over
het
u b
over
het
ger
„do
aan
schi
proc
wor
zich
dit
gera
is h
wor
vleit
star
des
onze
bij
waa
zult
prij
moe
nog

treden werd door een vriendelijken morgen beschenen ,
 terwijl ik waarschijnlijk in de schaduw van een storm-
 achtigen avond zal scheiden. Voor u is aan den mor-
 gen van uwen dag de kerkelijke hemel in zwarten
 nevel gehuld: zal de middag schooner, de avond rus-
 tiger zijn? Minder dan ooit laat zich raden, wat God
 over onze kerk heeft besloten, maar gij, o verdraagt
 het in ons, wanneer wij als met gevouwen handen
 u bidden: leert werken, maar ook wachten, zonder
 overijld met vleesch en bloed te rade te gaan, en laat
 het woord van een beroemd geschiedschrijver uit vroe-
 ger dagen tot zijnen vriend ook aan u zijn gezegd:
 „doordring u van den vollen ernst eener eeuw, die
 aan den rand van afgronden wandelt.”¹⁾ Zelfs
 schitterende talenten kunnen in het groote wordings-
 proces van een nieuwen tijd een vloek voor de kerk
 worden, indien zij niet met zedelijk groote karakters
 zich paren, waarvoor, bij al wat betwijfeld wordt,
 dit éene althans onbewegeijk vaststaat, „dat het niet
 geraden is, iets tegen het geweten te doen,” en dit
 is het eerste, waaraan de man van conscientie gekend
 wordt, dat hij dapper Neen durft zeggen tot wat hem
 vleit en verlokt, omdat hij bovenal staart en blijft
 staren, niet op het stof der aarde, niet op de wolken
 des hemels, maar op de eeuwige Zon. Gij zelve zijt
 onze getuigen, hoe wij nimmer geeischt hebben, dat gij
 bij ónze woorden zoudt zweeren, maar den geest,
 waarin wij wenschen dat gij aan Kerk en Theologie u
 zult wijden, wij kunnen en mogen geen anderen aan-
 prijzen, dan die ook heden zich uitsprak, of — wij
 moesten ons zelve in het aangezicht slaan. Of wij
 nog dikwijls op deze wijs tot u spreken zullen, wij

1) Joh. von Müller aan zijn vriend Dippold.

weten het niet. Maar weest hiervan overtuigd, al ware het ook thans voor het laatst, niets beters zouden wij u kunnen zeggen, dan dit: vóór alle dingen, weest wáár tegenover God, u zelven, de menschen: leugen blijft leugen, om het even of die door de herauten der rechtzinnigheid of der vrijzinnigheid rondgevent wordt. Weest vrij, uitgeleid uit ieder menschelijk diensthuis, uit dat van wereld en zonde allereerst, maar ook uit dat der vromen, als zij uwe conscientie zouden willen beheerschen of dwingen. Weest één met allen, die van Christus zijn, al mochten zij zelfs van u in de formulering derzelfde waarheid verschillen, en bedenkt, dat ook het zuiverst leerbegrip de gemeente en uzelf niet voor versteening bewaren zal, zoo het haar en u ontbreekt aan waarachtig leven uit God. „De Geest is het, die levend maakt, en waar de Geest des Heeren is, aldaar is vrijheid” — och of het op kerkelijk en theologisch gebied eindelijk eens goed werd verstaan en begrepen!

Nog ééne gedachte dringt zich aan mij op: vergunt mij haar uit te spreken! Ik zag veertig jaren terug, nu zie ik veertig jaren vooruit, en vraag: wat zal het dan zijn? Anno Domini 1920 — in het vooruitzicht een eeuwigheid; een droom, als het zal voorbijgegaan zijn. Dan staat gij wellicht, jonge man, als aankomend grijsaard bij het lang gesloten graf van hem, die heden u voorging, en zegt: hij had het lang niet gemakkelijk, maar hij heeft het ons gezegd, zoo goed hij dat kon, en het berouwt mij niet, dat ik zijn woord in gedachtenis hield. — En voorts, of het dan beter, of wel erger zal zijn in de kerkelijke en theologische wereld? Wat ook kome, dit staat vast, en het is een onschatbare troost, dat al onze dwalingen en verkeerdheden zamen

den ei
niet v
Allerg
't Gaat
met di
ingewi
jaren
schets
maar
het ni
het ee
leugen
ting v
zijn op
uitgang
werd,
achter
brak n
vredes
komt e
kroone
bouwli
tooid,
u tege
ja, do
licht u
kroond
van or
tegen,
Dom,
geest,
op one
den ge
tooijing

den eindtriomf der heiligste zaak wel vertragen, maar niet verijdelen kunnen. Mag ik een oogenblik het Allergrootste vergelijken met het betrekkelijk kleine? 't Gaat met de voltooiing van het Godsgebouw, als met die van den Keulschen kathedraal, die dezer dagen ingewijd wordt. Gij weet het, reeds vele honderde jaren was aan dien prachtbouw gearbeid; de grondschets was door de hand van een Meester ontworpen, maar de Booze, zegt de legende, had gezworen dat het nimmer voltooid zou worden, en werkelijk had het een tijdlang al den schijn, als sprak de Aartsleugenaar waarheid. Eeuwen zijn sinds de grondvesting van dien tempel verlopen; geheele geslachten zijn opgekomen en afgetreden, zonder merkbaren vooruitgang te zien. Ook waar het krachtiger doorgezet werd, daar bleef het werk voor het oog ten deele achter de staketsels verborgen; in den torentop ontbrak nog altijd de kruisbloem, en, ergst van al, de vredesklok weigerde hardnekkig te luiden. Maar daar komt eindelijk de dag, die het werk der eeuwen ziet kroonen; de betimmering valt, die den arbeid der bouwlieden dekte, en nu eenmaal het geheel is voltooid, straalt ook de harmonie der verschillende deelen u tegen. Ziet, daar stroomt nu het heldere licht u, ja, door gekleurde kerkglazen toe, maar toch, het is licht uit den hemel; daar buigen bij dat licht ook gekroonde hoofden zich neer; daar galmt bij de symphonie van orgel en kerkklokken het „Gloria in excelsis” u tegen, en in den Rhijn weerspiegelt zich de voltooide Dom, symbool van den echt Christelijk-germaanschen geest, maar profetie tegelijk van wat zich eenmaal op oneindig grooter schaal zal herhalen. Ja, ook voor den geestelijken tempel komt eindelijk de dag der voltooiing, en den arbeider, die ook slechts een enkelen

steen aandragen en op den hoeksteen mocht vasthechten, staat rijker loon dan Erwin von Steinbach te wachten. Al werd zijn spoor ook uitgewischt, zijn werk zal onvergankelijk blijven, en in den Dag der dagen verkrijgt hij geen ouden eertitel slechts, maar een nieuwen Naam, welken niemand kent dan die hem ontvangt.

Laat uw licht ons bestralen, Zon der gerechtigheid, op den weg, die naar dat einde geleidt, en moge na getrouwen strijd die kroon der eer geen enkelen onzer ontgaan!

h-
te
jn
er
ar
lie

d,
na
er

SGA
8 APR. 19

SGA

8 APR. 1939